

Daniel M. Goldstein

A „LÉTEZŐ NEOLIBERALIZMUS” DEKOLONIZÁCIÓJA

Eredeti tanulmány: Goldstein, Daniel (2012): Decolonialising ,actually existing neoliberalism'. In: *Social Anthropology*, Vol. 20., No. 3.: 304-309.

Köszönetnyilvánítás: Köszönetet szeretnék mondani Carolina Alonsónak, hogy segített végig gondolni a cikk egyes állításait/következtetéseit.

Ezzel a rövid cikkel a Social Anthropology hasábjain nemrég kibontakozott vitához szeretnék hozzájárulni, amelynek fő témája a neoliberalizmus állam-megközelítése. Célom, hogy felhívjam a figyelmet a „jelenleg létező neoliberalizmus” fogalmának homályos és ellentmondásos természetére. Elemzésemben áttekintem a vita résztvevőinek különböző értelmezéseit, bemutatva, hogy a neoliberalizmus elmélete, éppúgy, mint a gyakorlati megvalósulása, heterogén és ellentmondásos, majd a „jelenleg létező neoliberalizmus” dekolonizációjának lehetőségére is kitérek. Érveim alátámasztására az önmagát poszt-neoliberálisnak megjelölő Bolívia esetén mutatom be a neoliberalizmus megfogalmazásának és megélésének egy aktuális példáját.

A *Social Anthropology* hasábjain nemrégiben kialakuló neoliberalizmus-vita, amelyhez ebben a rövid cikkben szeretnék hozzászólni, számos kérdést érint. Ezek egyike maga a fogalom és annak mibenléte. Miként a vita valamennyi résztvevője kiemeli, a neoliberalizmusnak nem létezik általánosan elfogadott definíciója, és ez az elemzés számára meglehetősen ingataggá teszi, úgy azon számos antropológus esetében, akik mindent magyarázó csodaszerként alkalmazzák, mint e vita résztvevőinél, akik, bár szigorú és megrendítő vizsgálatnak vetik alá, még a korábbiaknál is bizonytalanabb terepet hagynak maguk után. A terjedelmi korlátok miatt nem tudok teljes mértékben bekapcsolódni ebbe az eszmecserébe (ami, tárgyát tekintve, egyébként is nagy valószínűséggel csak még zavarosabbá tenné a problémát); ezért ebben a rövid kommentárban a „létező neoliberalizmus” természetét tárgyalom, vagyis azt a központi, ám meglepően vékonyka toposzt, amely köré az egész vita épül. Ehhez egy régóta időszerű etnográfiai perspektívával szeretnék hozzájárulni, amely szemrevételezi azokat a módokat, amelyek mentén a neoliberalizmust konceptualizálják és átélik a neoliberális politikai gazdaságtan által évtizedeken át mélyített politikai, gazdasági és társadalmi bizonytalanságban, ez esetben Bolíviában, ahol a kormány nyíltan „poszt-neoliberálisnak” nyilvánította az országot. Az ennek eredményeképp kirajzolódó kép tovább növeli a vita során már felmerült kételyeket a Loic Wacquant (2012) által leírt neoliberális Leviatánról. Ezenkívül a „létező neoliberalizmus” dekolonizációjának lehetőségére is szeretnék reflektálni. Ez a fogalom az elemzés olyan tárgyát képezi, amely – pusztán azáltal, hogy létezik – problémásnak bizonyulhat egy olyan szakirodalom számára, amely elvben az elemzés középpontjába helyezi, miközben a gyakorlatban másodlagos jelenséggént kezeli.

Mit jelent az, hogy a neoliberalizmus „létezik”? Ez Wacquant neoliberalizmusról szóló állításainak alapgondolata, ami észrevétlen maradt a vita többi résztvevője számára. A kérdés azonban árnyékként vetül a vitára. Először Wacquant elemzésében tűnik fel, bár esetében a létező neoliberalizmusra való utalást később háttérbe szorítják a leginkább a nyugati kontextusra alkalmazható általánosítások, amelyeket – miként arra Hilgers (2012) rámutat – tévesen terjeszt ki a világ összes neoliberális társadalmára. A gyakorlatban

megnyilvánuló neoliberalizmus figyelembevételének fontosságát visszhangozza Peck és Theodore (2012) kritikája a neoliberalizmus-elemzések többségére nehezedő „szükségyszerűség”-dogmával szemben. Azt állítják, hogy a „neoliberális forgatókönyv” „irányelvei” ellenére a gyakorlatban a neoliberalizmus „csapongó dinamikával” rendelkezik, amit az improvizáció, az oportunizmus és a „menet közben történő újratervezés” jellemez, ami leírásuk szerint egy „zűrés” neoliberális tájkép kialakulását eredményezi. Wacquant-nak és Hilgersnek írt válaszában Collier (2012) továbbviszi ezt az elgondolást, megkérdőjelezve a neoliberalizmus elmélete és gyakorlata közötti különbségtételt, különösen Hilgers azon állítását, hogy csak az utóbbi képezi „az antropológia tényleges tárgyát” (Hilgers 2010: 351), továbbá (véleményem szerint helyesen) felvetve, hogy valójában a kettőt nem lehetséges egyértelműen különválasztani. A vita számos résztvevője egyetért abban, hogy – ellentétben azzal, amit a neoliberális fundamentalisták és jó néhány társadalomtudós hajlamos feltételezni – nem létezik semmiféle olyan összöveg, amelyben a neoliberalizmus mint elmélet testet öltene, és amelyhez képest a megvalósítás aktuális módszerei mérhetőek és elbírálhatóak volnának. Collier elemzése arról, hogy diákjai miként ítélik meg a washingtoni konszenzust (ti. hogy az, amit a neoliberális elmélet alapításának momentumaként szokás emlegetni, korántsem olyan egysíkú, és nem is annyira retrográd, mint ahogyan azt sokan feltételezik), jól illusztrálja, hogy a gyakorlathoz hasonlóan a neoliberalizmus elmélete is heterogén és ellentmondásos, valamint – mondhatnánk – pontosan olyan „zűrés”, mint megvalósult formái.

Ha tehát a neoliberalizmus elmélete nem létezik tiszta, eredeti formában, és nem különbözik élesen gyakorlati megvalósulásaitól – mindkettő magában foglal „társadalmi viszonyokat, intézményeket és ezek működésmódjait”, hogy a Hilgerst idéző Colliert idézzük –, akkor úgy az elmélet, mint a gyakorlat felfoghatóak olyan időben és térben pozicionált társadalmi folyamatokként, amelyek valós időben és specifikus helyszíneken bontakoznak ki. Azaz a neoliberalizmus nemcsak a Leviatán gyomrában, hanem elméletében és gyakorlatában egyaránt „létező”. A neoliberalizmus természetéről és működéséről alkotott elképzelések és diskurzusok nem korlátozódnak a nyugati tanácstermekre, parlamenti bizottságokra és munkaebédekre; a neoliberális elméletet felvázolhatják a Washington Hilton koktélszalvétáira, ám egészében ezen jócskán túlmutat. Amennyiben az antropológusok „létező neoliberalizmusokról” kívánnak beszélni – ahogy Peck és Theodore, akiknél a többes szám használata aláhúzza Hilgers megállapítását, miszerint a neoliberalizmus kontextusaiban sokkal változatosabb annál, mint ahogyan Wacquant kezeli –, hangsúlyoznunk kell, hogy ezek a neoliberalizmusok nem pusztán globális eszmék helyileg változó megnyilvánulásai, hanem mélyen átélt valóságok, amelyekben az emberek és államok saját elméletekkel rendelkeznek, sajátos diskurzusokat folytatnak és kritikákat fogalmaznak meg azokról a világokról, amelyekben élnek, és azokról a módokról,

amelyek eme világok megszervezésére irányulnak. A „létező neoliberalizmus(ok)” több mint globális normák különleges helyi megvalósulási formája: valójában olyan, a világról alkotott elméletek és gyakorlatok halmazai, amelyek alapvetően a helyi történelem és tapasztalat révén formálódtak – sokszor a kolonializmus és az azt követő viszonyok hatása alatt –, és amelyek meghatározzák a megélt mindennapokat.

Ennek hangsúlyozása egyenlő a neoliberális Leviatán dekonstruálásával, amely folyamat e vita során már megkezdődött. Hasonló eljárásnak vannak alávetve más, látszólag monolitikus politikai és gazdasági szerveződési formák, ami hozzájárul egyes hatalmi episztemológiák dekolonizációjához (Quijano 2000). Így például arra a módra gondolok, ahogyan a nemzetközi tanulmányokban számosan a „demokrácia” fogalmát Latin-Amerika viszonylatában tárgyalják – a „létező” demokratikus államokban különösen magasnak találják az erőszak előfordulásának arányát, és ennek alapján ezeket „kudarcnak” minősítik (pl. Fukuyama 2004 [magyarul: 2005]); vagy különféle jelzőkkel illetik a nem nyugati demokráciákat („korlátozott”, „illiberális”, „delegatív”, „kirekesztő”), hogy jelöljék eltéréseiket az implicit nyugati normától (pl. O'Donnell 1994). De ahogyan Arias és Goldstein (2010) megjegyezték, az erőszak a demokrácia alapvető összetevője Latin-Amerikában és máshol a világon, és jobban megérthető, ha az egész rendszer elemeként kezeljük, amely központi szerepet játszik annak kialakulásában és működésében. Walter Mignolo (2011) felhívja a figyelmet a mexikói Chiapasban tevékenykedő zapatista mozgalom példájára, akik a „demokráciát” anélkül használják univerzális jelölőként, hogy feltétlenül magukévá tennék a hagyományosan hozzátapadó univerzális jelentéseket (dacára Žižek univerzalista fejtegetéseinek [2009]). Hasonló módon közelíthetők meg az „emberi jogok”, amelyek bizonyos értelemben a neoliberalizmushoz hasonló szerepet játszottak a 21. századi expanzionista globális politikában. Bár sokan egy az egész földgolyón elterjedő, a helyi kontextusokhoz alkalmazkodó (és ezekben olykor módosított vagy megkérdőjelezett) nemzetközi erőként értelmezik, az emberi jogok felfoghatók úgy is, mint egy univerzális jelölő, amely ugyanakkor anélkül képes felölelni a méltóságért folytatott helyi történelmi eseményeket és küzdelmeket, hogy szükségszerűen felidézne az „emberi jogokkal” társított univerzalizmusokat. Ez nem jelenti szükségszerűen azt, hogy az „emberi jogok” vagy a „demokrácia” ne lennének fontos fogalmak, vagy hogy a demokratizáció nem volna releváns metakontextus annak megértéséhez, hogy mi történik Latin-Amerikában. Egyszerűen annyit jelent, hogy meg kell kérdőjeleznünk e fogalmak megszokott értelmét a „létező” realitások, történelmek és episztemológiák fényében, azzal a kimondott céllal, hogy dekolonizáljuk a megfigyeltokról alkotott felfogásunkat, és hogy teret adjunk új etikai és politikai elképzeléseknek az absztrakt, hegemonikus univerzáliaiáktól túl (Alonso é. n.). Ahogyan Mignolo fogalmaz: „Dél-Amerikában és a Karib-térségben a gyarmati tapasztalatnak nem kellett megvárnia, amíg a *posztkolonializmus* kifejezés megjelent

az USA tudományos berkeiben az 1980-as évek elején, miután a *posztmodernizmus* szót feltalálták Franciaországban. Mégis, hasonlóan a természeti erőforrásokhoz, a harmadik világ eszméit az európai intellektuális diskurzusok gyáraiban dolgozzák fel” (2011: 57).

A bolíviai neoliberális állam dekolonizációja 2005-ben vette kezdetét, amikor Evo Morales lett az állam első őslakos származású elnöke őslakospárti, szocialista színekben. Az új rezsim első feladatainak egyike az új bolíviai alkotmány elfogadása volt, amely kimondja, hogy Bolívia „soknemzetiségű állam”, és tartalmazza a faji és kulturális egyenlőség követeléseit. Ezek a lépések nemcsak általános értelemben dekolonializálóak, hanem elítélik a bolíviai nemzetállam minden korábbi formáját, vagyis azt a szociopolitikai képződményt, amely történetileg az európai eredetű és spanyol ajkú rétegeket privilegiálta. Ebből a perspektívából nézve – amely a populáris utópikus elképzelésekkel erőteljesen rezonál hivatalos kormányzati diskurzusban érhető tetten – a neoliberális állam pusztán a gyarmati uralom utolsó megnyilvánulása volt, közvetlen leszármazottja az őslakosokat a legalsóbb szintekre helyező faji alapú hierarchizálás korábbi formáinak. A nemzeti történetiség egyéb területek újragondolásakor is megjelent, különösen a nemzeti erőforrások kapcsán, amelyek áru helyett a plurális nemzet (*plurination*) köztulajdonának részévé lettek nyilvánítva. Evo Morales azzal indokolta a kulcsiparágak kisajátítását, beleértve a földgáz- és kőolaj-lelőhelyekét, valamint a lítiumlelőhelyek feltárásának és feldolgozásának szigorú állami ellenőrzését, hogy a természeti erőforrások neoliberális-koloniális kizsákmányolása a külföldi szereplők, és nem a bolíviaiak javát szolgálta. Ezek a gondolatok már korábban felmerültek, és olyan eseményeken, mint a cochabambai vízháború, a köztulajdon védelme és az ősök örökségének követelése kerültek előtérbe („a víz a miénk, *carajo!*”; Albro 2005). Bolíviában tehát a neoliberalizmust a gyarmati uralom továbbélő struktúráinak elemeként értelmezték, amely nem igazán új, se nem túl innovatív, viszont címkézhető (a Morales-korszakban a *neoliberalismo* agyonsúlykolt jelzővé vált) és támadható.

A dolgok azonban ennél jóval összetettebbek. A neoliberális múlt újragondolása és elvetése ellenére hiba lenne csak a kormányzat intézkedései alapján elhinni, hogy ezek a lépések poszt-neoliberálissá tették Bolíviát. Annak ellenére, hogy Evo Morales rendszere őslakos szocializmusként jeleníti meg magát, sok tekintetben éppen annyira neoliberális, mint az elődei voltak. Ez meglehetősen evidens a gazdaságpolitika terén: legutóbb akkor vált egyértelművé, amikor az állam az alföldi esőerdőkön (*Territorio Indígena y Parque Nacional Isiboro-Secure*, TIPNIS) áthaladó autópálya építésébe fogott, hogy előmozdítsa a Brazíliával folytatott kereskedelmet, amire a helyi őslakosok érdekeit védő csoportok felvonulásokkal és tüntetésekkel válaszoltak. Ez a nemzetközi nyilvánosság figyelmét is ráirányította annak iróniájára, hogy őslakosok tüntetnek egy olyan kormányzat ellen, amely hivatalosan az őslakosokat képviseli, ám valójában bele van keveredve a globális

kapitalizmus piszkos játszójába. Hasonló a helyzet a közszolgáltatások, elsősorban a víz-ellátás terén. A cochabambai vízháború sikerének dacára a vízellátás továbbra is a város gazdagabb részeire korlátozódik, miközben a szegényebb városrészek lakói helyi bizottságokat szerveznek közösségeik vízellátásának biztosítására, vagyis saját maguk végzik azt a munkát, amelyet az állam nem lát el. Ugyanakkor a Morales-kormányzat az ivóvízhez való jogot alapvető emberi jognak nyilvánította, olyan sikeresen jelezve ennek univerzális fontosságát, hogy 2010-ben az ENSZ Közgyűlése határozatban fogadta el ugyanezt. Ez a kinyilvánítás azonban nem összeegyeztethető az őslakosoknak a vízről mint közjóságról alkotott felfogásával, és azt sugallja, hogy a pozitív nemzetközi visszhangot kiváltó koncepciók nem feltétlenül alkalmasak a helyi viszonyok szabályozásához, ezenkívül rámutat a „terepen” a (neoliberális?, poszt-neoliberális?, szocialista?) elmélet és a gyakorlat között jelentkező szakadékra.

A jelenlegi vita szempontjából a leglényegesebb talán a Morales-kormányzatnak a bűnözéshez és az erőszakhoz való hozzáállása, és az az intézkedés, amely helyi és nemzeti szinten, valamint Latin Amerika-szerte „polgári biztonság” néven vált ismertté. Ellentétben Wacquant-nak a kortárs Nyugatról adott jellemzésével – ahol a neoliberális Leviatán büntető szárnyát erősítik és ünneplik –, a poszt-neoliberális Bolíviában az állampolgári biztonság diskurzusa egy olyan megközelítéshez kapcsolódik, amely teljes összhangban áll a neoliberális *gouvernementalité* transznacionális formáival. Mint ahogy máshol már kifejtettem (Goldstein 2012), a polgári biztonság szociálpolitikája Latin-Amerikában általában a szegények és a fiatalok démonizálására irányul; a rendvédelmi intézmények átnevezését vonja maga után, számottevő anyagi ráfordítás nélkül; valamint a rendőri őrző és az önvédelem feladatkörét helyi közösségekre és egyénekre hárítja. A New York Város Közlekedési Hatóságának (New York City Transit Authority) és a Walmartok világának mantrája – „Ha látsz valamit, szólj valamit” – jól összecseng a bolíviai biztonságügyi szemléletmóddal, amely úgy a vidéki, mint a városi térségekben tolerálja az éberségre és a csináld-magad „rugalmas” hozzáállásra épülő, önerőből gyakorolt igazságszolgáltatást (Goldstein 2005; lásd még Harvey 1991). Ellentétben Wacquant-nak a büntetőjogról és a Leviatánról alkotott képével, a bolíviai hatóságok alulfinanszírozottak és létszámbírányal küszködnek, miközben a rendőröknek saját maguknak kell gondoskodniuk fegyverről, egyenruháról, sőt az üzemanyagról, máskülönben ezek nélkül kell boldogulniuk. A bolíviai börtönök régóta tele vannak jelentéktelen drogdílerekkel és kokatermesztőkkel, de a büntetés-végrehajtó intézmények Wacquant által leírt expanziója nem tapasztalható, és nem mondható el, hogy a „büntetés pornográfiája” (2012: 75) jellemezné a biztonságügyi problémákhoz való állami hozzáállást. Éppen ellenkezőleg, Bolíviában a szegények és a marginalizált rétegek azok, akik a rendvédelem és a büntetőjog szigorítását követelik, és a nagyobb biztonságért cserébe még saját polgári jogait is hajlandók lennének feladni

(Goldstein 2010). Egyetértek Wacquant-nal abban, hogy a „rend és igazság” hivatalos retorikájának felerősödése a (poszt)neoliberális állam tekintélyének gyengülésével függ össze, és hogy ez a diskurzus azokat veszi hatékonyan célba, akik a neoliberalizmus előretörésével a leginkább sebezhetővé váltak (2012: 76). Az olyan szegény országokban azonban, mint Bolívia, a „polgári biztonsághoz” hasonló neoliberális doktrínák nem vonják elkerülhetetlenül és szükségszerűen maguk után a Leviatán építését, pusztán az építményen keletkező repedéseket takarják el.

Ahogy Collier írja, a neoliberalizmus mesterséges felnagyítása elfedheti a „létező” valóságokat, amelyek gyakran nem illeszkednek az egysíkú értelmezési keretekbe. Ahogyan a fentiek is mutatják, Bolíviában a neoliberalizmus alkalmazása egyértelműen „zűrös” és ellentmondásokkal terhelt. Ugyanez a helyzet a neoliberalizmus elméletével: a „neoliberalizmust” explicit módon elvető, poszt-neoliberális és látszólagosan szocialista bolíviai állam a befogadó plurális nemzet utópikus elképzeléseinek hangoztatása közben a neoliberális kormányozhatóság módszereivel valósítja meg célkitűzéseit. Ami Bolíviában és számos más szegény nem nyugati ország társadalmában jelenleg „létezik”, az nem nevezhető sem neoliberalizmusnak, sem poszt-neoliberalizmusnak; ugyanígy, a bolíviai állam sem tekinthető Leviatánnak (legfeljebb az eredeti hobbes-i felfogás alapján). Bolívia ma egy olyan politikai és gazdasági látképet mutat, amelyet váltakozó és gyakran egymást átfedő elméletek, diskurzusok, ideológiák és gyakorlatok töredékei jellemeznek, amelyek között az emberek navigálni kényszerülnek, miközben megélhetést és némi biztonságot próbálnak teremteni a maguk számára.

Fordította: Szálkai Kinga
Az eredetivel egybevetette: Németh Ádám

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Albro, Robert (2005): 'The water is ours, ¡carajo!' Deep citizenship in Bolivia's water war. In: *Social movements: an anthropological reader*. Szerk: Nash, June. Basil Blackwell.
- Alonso, C. (é. n.): *Review of 'The darker side of modernity: global futures, decolonial option.'* Manuscript.

- Arias, Enrique D. – Goldstein, Daniel M. (szerk.) (2010): *Violent democracies in Latin America*. Duke University Press.
- Collier, Stephen J. (2012): Neoliberalism as big Leviathan, or ...?: A response to Wacquant and Hilgers. In: *Social Anthropology*, Vol. 20., No. 2.: 186–195.
- Fukuyama, Francis (2004): *State building: governance and world order in the twenty-first century*. Profile Books. [Magyarul: Fukuyama, Francis (2005): *Államépítés. Kormányzás és világrend a 21. században*. Századvég.]
- Goldstein, Daniel M. (2005): Flexible justice: neoliberal violence and self-help security in Bolivia. In: *Critique of Anthropology*, Vol. 25.: 389–411.
- Goldstein, Daniel M. (2010): Toward a critical anthropology of security. In: *Current Anthropology*, Vol. 51.: 487–517.
- Goldstein, Daniel M. (2012): *Outlawed: between security and rights in a Bolivian city*. Duke University Press.
- Goodale, Mark (2007): Introduction: Locating rights, envisioning law between the global and the local. In: *The practice of human rights: tracking law between the global and the local*. Szerk.: Goodale, Mark – Merry, Sally E. Cambridge University Press.
- Harvey, David (1991): Flexibility: threat or opportunity? In: *Socialist Review*, Vol. 21.: 65–77.
- Hilgers, Mathieu (2010): The three anthropological approaches to neoliberalism. In: *International Social Science Journal*, Vol. 61.: 351–364.
- Hilgers, Mathieu (2012): The historicity of the neoliberal state. In: *Social Anthropology*, Vol. 20., No. 1.: 80–94.
- Mignolo, Walter D. (2011): *The darker side of western modernity: global futures, decolonial options*. Duke University Press.
- O'Donnell, Guillermo (1994): Delegative democracy. In: *Journal of Democracy*, Vol. 5.: 55–69.
- Peck, Jamie – Theodore, Nik (2012): Reanimating neoliberalism: process geographies of neoliberalism. In: *Social Anthropology*, Vol. 20., No. 2.: 177–185.
- Quijano, Anibal (2000): Coloniality of power, eurocentrism, and Latin America. In: *Nepantla: Views from the South*, Vol. 1.: 533–580.
- Wacquant, Loïc (2012): Three steps to a historical anthropology of actually existing neoliberalism. In: *Social Anthropology*, Vol. 20., No. 1.: 66–79.
- Žižek, Slavoj (2009): How to begin from the beginning. In: *New Left Review*, Vol. 57.: 43–55.